

Neomarxistické zdroje pojmu gender

Doc. Petr Dvořák, Ph.D.

Cyrlometodějská teologická fakulta UP Olomouc

Filosofický ústav AV ČR Praha

Obsah

- 70. léta: Gender jako společenská role
- 80. léta: Gender jako mocenská kategorie
 - vliv klasického marxismu
 - vliv Frankfurtské školy
 - vliv radikálního feminismu zrozeného v r. 1968
- 90. léta: Gender jako volba
 - vliv postmodernismu

70. léta: Gender jako společenská role

R. W. Connell, „Theorising Gender“, *Sociology*, sv. 19, č. 2, 1985, s. 260-272.

v 70. letech: gender coby společenská role (sex role theory), boj proti sexistickým stereotypům ve společnosti.

„Jako sociální teorie, jako obecné pojetí společenských dimenzí sexuality a genderu, je analýza pohlavních rolí drasticky nedostatečná. Má řadu fundamentálních slabin... dvou si zde zvláště povšimneme.

Teorie rolí se často chápe jako forma sociálního determinismu, která zdůrazňuje způsob, jímž jsou lidé chyceni ve stereotypch a očekáváních... "Společenská" dimenze pohlavních rolí se tak ironicky rozpouští ve voluntarismu, v obecném předpokladu, že lidé si zvolí udržovat existující zvyky. To vede ke druhému problému.

...Problém je spíše v tom, že teorie rolí nemůže uchopit společenskou změnu jakožto dějiny, tj. jako transformaci, které vzniká v souhře společenského jednání a sociální struktury... Teorie společenských rolí nemá způsob jak uchopovat změnu jakožto dialektiku, která vzniká v rámci samotných genderových vztahů... výzkum společenských rolí zdůrazňuje postoje, které uměle vytvářejí rigidní distinkce mezi muži a ženami a podceňuje okolnosti, jichž se tyto postoje týkají. Především podceňuje ekonomickou, domácí a politickou moc, s níž muži vládnou nad ženami. Feministický projekt se stává programem reformy rolí, uvolnění společenských konvencí, nikoliv utkání se s mocí a vykořenění nespravedlnosti. Projekt osvobození gayů se stává...no, ničím, protože v jazyce rolí nelze formulovat útlak homosexuálů vyjma prostřednictvím pojmu "deviace".“

R. Connell

Kritika teorie pohlavních rolí

M. Kimmel, *The Gendered Society*, 4. vyd., OUP, Oxford 2011, s. 114-117.

1. Role (na divadle) je proměnná, ale gender podobně jako rasa nebo věk je neměnná. Pokud je gender jednou z mnoha rolí, snižuje se jeho schopnost strukturovat život.

2. Teorie pohlavních rolí postuluje jednu normativní definici mužství a ženství jako by to byla univerzální esence. Je zde kulturní a historická proměnnost, různá mužství a ženství. Petrifikuje heteronormativitu.

Teorie pohlavních rolí předpokládá, co musí být vysvětleno: jak se ustavuje a reprodukuje normativní definice.

3. Gender je relační. Teorie pohlavních rolí chápe role odděleně, bez vztahu. Ale různé institucionální kontexty vyžadují a produkují různé formy maskulinity a femininity. Gender je specifická množina způsobů jednání v různých specifických sociálních situacích. Mění se situačně.

4. Teorie pohlavních rolí depolitizuje gender, činí jej množinou individuálních atributů a nikoliv aspektem společenské struktury. Nebere se v úvahu pojem moci. Hegemonická maskulinita a femininita je normativní. Teorie pohlavních rolí neumí dostatečně vysvětlit variace v genderových definicích v rámci téhož genderu.

5. Teorie pohlavních rolí neumí vysvětlit dynamiku a predikovat změnu v genderu. V liberačních hnutích (jako je feminismus, LGBT) nejde jen o rozšíření rolí a možností z nich plynoucích, nýbrž jde také o redistribuci moci ve společnosti a odstranění nerovností.

80. léta Gender jako mocenská kategorie

Pohlavní rozdíly jsou fixní, gender je relační pojem, krystalizuje nerovné mocenské vztahy, které produkují genderové rozdíly

Radikální feminismus 1968 se rodí z druhé vlny feminismu, ten je ovlivněn neomarxismem Frankfurtské školy a klasickým marxismem

Klasický marxismus

Bedřich Engels, *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu: v souvislosti s výzkumem Lewise H. Morgana*. Praha: Mladá Fronta, 1967 (první vydání 1884).

Podle Engelse vzniká ujařmení ženy v monogamní nukleární rodině a její připoutání k dětem takto: Agrární společnost, na rozdíl od před-třídní sběračsko-lovecké, kladla důraz na počet dětí, které by mohly pracovat v zemědělství, takže se zvýšila reprodukční role ženy. Zároveň zesílila role muže ve výrobě, která se oddělila od domácnosti a byla orientována na nadprodukcii. Tak vzniká soukromé vlastnictví a třídní systém (vládnoucí třída, ovládaní). Uvedená dělba práce zrodila také monogamní nukleární rodinu, v níž šlo o předávání soukromého vlastnictví mezi generacemi ve formě dědictví (monogamie tomu napomáhala). Muž koncentroval majetek, moc, což se projevilo také ve změně předávání rodinného majetku z ženské linie na mužskou. Žena se stává služkou, otrokem mužské sexuální touhy a pouhým nástrojem k produkci dětí. Tyto rodinné vztahy jsou tedy důsledkem třídního systému. V beztřídní společnosti zavládne rovnost mezi muži a ženami a zmizí pevná nukleární rodina.

Frankfurtská škola a Herbert Marcuse

Frankfurtská škola byla marxistické uskupení filozofů a sociologů inspirované psychoanalýzou, které se zformovalo kolem *Ústavu pro sociální výzkum* při frankfurtské univerzitě v letech 1923–33. Členové, většinou židovského původu, emigrovali po nástupu nacistů do USA a působili na amerických univerzitách. Klíčovou myšlenkovou inspirací pro studentský levicový radikalismus konce 60. let 20. století představoval člen Frankfurtské školy Herbert Marcuse (1898–1979).

Frankfurtská škola a Herbert Marcuse

Ve svém díle *Eros a civilizace* (1955) spojil Marxe s Freudem. Podle Freuda představuje daň za budování funkčního společenského uspořádání represe tužeb jednotlivců, zejména sexuálních. Marcuse se domnívá, že rozvinutá industriální společnost (kapitalismus) stojí na silnějším potlačení těchto tužeb, než by bylo v opravdově svobodné společnosti zapotřebí, a v redukci sexuality jen na formy, které slouží práci a výrobě. Heterosexuální sexualita, monogamie, rodina založená na věrnosti, smysl sexuality v plození a ne primárně v příjemnosti – to vše je takovou redukcí sexuality na sexualitu genitální, což je nadbytečná represe, kterou ustavil kapitalismus pro to, aby se udržel. Osvobození tedy znamená svobodu uspokojovat tyto potlačené tužby včetně forem, které Freud nazýval perverzní, jež neslouží monogamnímu manželství a rodině: různé druhy sexuálního uspokojování primárně za účelem potěšení (orální, anální), homosexualita.

Frankfurtská škola a Herbert Marcuse

Jak je zřejmé z další významné Marcusovy knihy, *Jednorozměrný člověk* (1964), Marcuse nebyl klasický marxista. Podle klasického marxismu vede kapitalismus k prohlubujícímu se zbídačování dělnické třídy, které nezbyde než provést revoluci.

Bezprecedentní bohatnutí západních industriálních zemí a vznik konzumních společností však tuto Marxovu tezi nepotvrdilo, právě naopak. Marcus tedy kritizoval tuto společnost pro její konzumní zaměření a domníval se, že revoluci může provést pouze spojení intelektuálů s těmi, kteří i přes bohatnutí společnosti zůstávají na jejím okraji či mimo systém, s vydědenci z rasových či jiných důvodů, např. z důvodu své menšinové sexuální orientace.

Antonio Gramsci

- Antonio Gramsci (1891–1937) byl zakladatel a předseda italské komunistické strany, aktivista Sovětským svazem fundované Třetí internacionály (Kominterny), mezinárodní organizace, jejímž cílem bylo všemi prostředky, i násilím, všude ve světě zavést komunismus, bojovník proti náboženství a církvi, vězněný v Itálii fašisty. Ve vězení napsal v letech 1929–35 *Sešity z vězení*.
- Inspirován Machiavellim, Gramsci převzal pojem **hegemonie** od Lenina (u něj znamená vedoucí úlohu dělnické třídy v revoluci), ale pozměnil a rozšířil jeho význam. V běžných časech není nadvláda vládnoucí třídy založena na užití represivního aparátu, ale na ideologické kontrole skrze hegemonii. Lidé přijímají společensko-ekonomický systém jako legitimní. Různými cestami vede k tomu, že utlačovaní souhlasí s daností hegemonického společenského řádu a jejich jednání a očekávání jsou s ním v souladu (u většiny lidí ve většině případů represivní aparát zasahuje jen okrajově). Tyto cesty představují církevní společenství, školy, odbory, rodina. Náhled na svět vlastní tomuto hegemonickému ovládnutí je přijat masami jako „zdravý selský rozum“ (*common sense*), jako něco přirozeného. Toto pojetí světa se tak stane neartikulovanou vírou. Skrze tuto ideologickou kontrolu se udržuje třídní systém a nadvláda jedněch nad druhými.
- Gramsci rozlišil tzv. poziční a manévrovací boj.

Radikální feminismus 1968

Marxistický výklad nadvlády mezi třídami slouží radikálnímu feminismu jako výkladová analogie a zdroj inspirace: tak jako kapitalismus působí na základě vztahů ve výrobní sféře nadvládu jedné třídy nad druhou, tak patriarchát kvůli nerovnosti v sexualitě působí nadvládu jednoho genderu nad druhým.

- H. Hartmanová argumentuje, že je zapotřebí obou teorií: je nutná jak feministická kritika patriarchátu, tak marxistická kritika kapitalismu (vzájemně se potřebují, ale nelze jeden výklad redukovat na druhý). Heidi I. Hartmann, „The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism“, *Capital and Class*, sv. 3, č. 2, 1979, s. 1–33:
- „Nerovnost tohoto manželství [feminismu a marxismu], jako většina společenských jevů, není náhodná. Mnoho marxistů typicky argumentuje, že feminismus je přinejlepším méně důležitý než konflikt mezi třídami, a přinejhorším rozděluje dělnickou třídu. Tento politický postoj vytváří analýzu, která feminismus absorbuje do třídního boje. Navíc analytická síla marxismu ve vztahu ke kapitálu zatemnila jeho omezený charakter ve vztahu k sexismu. Budeme zde argumentovat, že zatímco marxistická analýza poskytuje esenciální vhled do zákonitostí historického vývoje, zejména těch, které se týkají kapitálu, kategorie marxismu jsou slepé vůči pohlaví. Pouze specificky feministická analýza odhaluje systémový charakter vztahů mezi muži a ženami. Ale samotná feministická analýza není dostatečná, protože je slepá k dějinám a nedostatečně materialistická. Chceme-li porozumět vývoji západních kapitalistických společností a údělu žen v nich, musíme čerpat jak z marxistické analýzy, zejména jejích historických a materialistických metod, tak z feministického rozboru, zejména identifikace patriarchátu coby sociální a dějinné struktury“, s. 1–2.

Radikální feminismus 1968

„Tak jako práce v marxismu, je sexualita ve feminismu konstruována, přičemž sama konstruuje, je to univerzální aktivita, ale historicky specifická, sestávající jak z hmotné složky, tak z mentální. Tak jako organizované odcizování práce jedněch ve prospěch druhých definuje třídu, dělníky, organizované odcizování sexuality jedněch pro užitek druhých definuje pohlaví, ženu...

Marxismus a feminismus jsou teorie moci a její distribuce: nerovnosti. Poskytují výklad toho, jak společenské uspořádání pravidelné různosti může být vnitřně racionální, ale nespravedlivé...“

Catherine McKinnon, „Feminism, Marxism, Method, and the State: An Agenda for Theory“, *Signs*, č. 7 (1982), s. 515–541, citace s. 515–516.

Radikální feminismus 1968

S. Firestone, *The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution*, William Morrow, New York 1970, s. 1–14.

„K uskutečnění feministické revoluce potřebujeme analýzu dynamiky pohlavní války takové hloubky, jako byla Marxova-Engelsova analýza třídního antagonismu pro ekonomickou revoluci. Ještě hlubší, protože máme co do činění s větším problémem, s vykořisťováním, které sahá až za zaznamenanou historii do samotné živočišné říše.

Při tvorbě takové analýzy se můžeme od Marxe a Engelse mnohému naučit. Ne jejich doslovné názory na ženy – o situaci žen jako utlačované třídy nevědí nic, protože ji vidí jen tam, kde se prolíná s ekonomikou – ale spíše jejich analytickou metodu.

Snažila jsem se přivést třídní analýzu o krok dále k jejím kořenům v biologickém rozdělení na pohlaví. Neodvrhli jsme vhledy těchto socialistů. Naopak, radikální feminismus může rozšířit jejich analýzu, poskytnout jí dokonce hlubší základ v objektivní situaci, a tak vysvětlit mnohé z toho, co nebyla s to vysvětlit.“

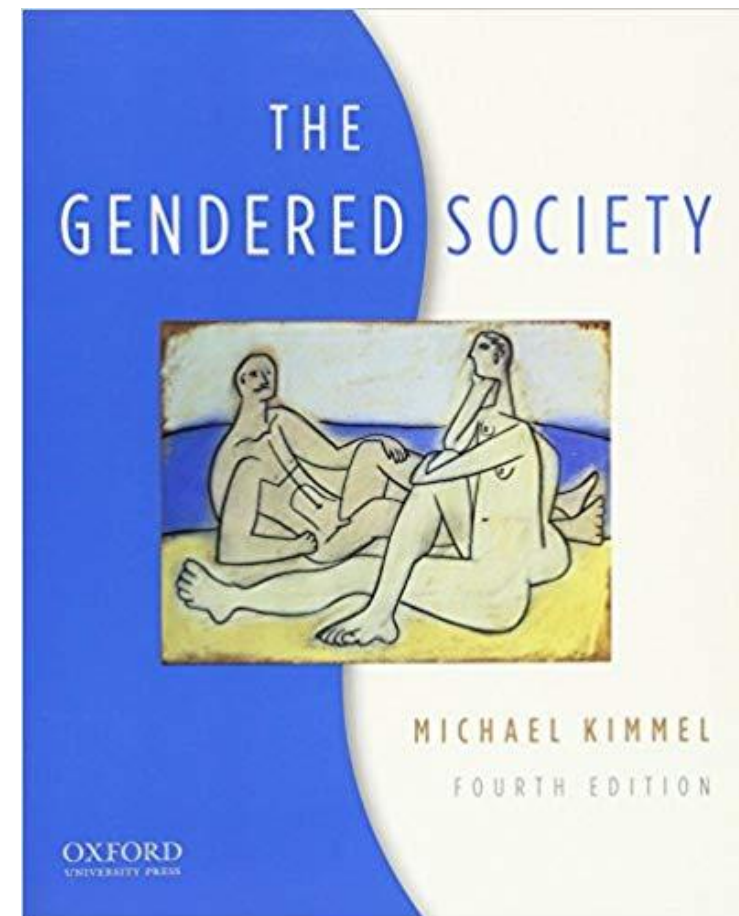
Radikální feminismus 1968

„Takže cíl zajistit odstranění ekonomických tříd vyžaduje revoltu porobené třídy (proletariátu), a v dočasné diktatuře, získání výrobních prostředků; cíl zajistit odstranění pohlavních tříd vyžaduje revoltu porobené třídy (žen), získání kontroly nad reprodukcí: nikoliv pro ženy jen plný návrat vlastnictví jejich vlastních těl, ale také jejich (dočasné) získání vlády nad lidskou plodností... A právě jako poslední cíl socialistické revoluce není jen odstranění privilegií ekonomické třídy, ale odstranění třídních rozdílů jako takových, stejně tak poslední cíl feministické revoluce musí být, na rozdíl od prvního feministického hnutí, nejen odstranění mužských privilegií, ale samotných rozdílů mezi pohlavími: pohlavní rozdíly mezi lidmi by neměly význam kulturně. (Přechodu k pansexualitě bez zábran – k Freudově „polymorfní perverzité“ – by pravděpodobně předcházely hetero/homo/bisexualita.) Reprodukce druhu jedním pohlavím ve prospěch obou pohlaví by byla nahrazena (alespoň v možnosti) umělou reprodukcí: děti by se rodily oběma pohlavím rovným dílem, či nezávisle na obou pohlavích, podle toho, jak se na to chceme dívat. Závislost dítěte na matce (a naopak) by byla nahrazena mnohem kratší závislostí na malé skupině jiných obecně... Dělna práce by skončila odstraněním práce jako takové (kybernace). Tyranie biologické rodiny by byla zlomena.“

80. léta Gender jako mocenská kategorie

„Zadruhé budu argumentovat, že genderové rozdíly jsou produktem genderové nerovnosti a nikoliv naopak. Ve skutečnosti jsou genderové rozdíly hlavním účinkem genderové nerovnosti, protože právě skrze ideu rozdílu se legitimuje nerovnost. Jak to nedávno vyjádřil jeden sociolog, "samo vytvoření rozdílu je základem, na kterém stojí nerovnost".“ s. 4

„Na rovině genderových vztahů je gender o moci, kterou muži jako skupina mají nad ženami jako skupinou a je o moci, kterou někteří muži mají nad jinými muži... Není možné vysvětlit gender bez adekvátního porozumění moci. Ne proto, že moc vyplývá z genderových rozdílů, nýbrž proto, že moc je to, co na prvním místě produkuje ony genderové rozdíly... gender je mocenský vztah (power relation). Otázka moci je ústřední. Všechny genderové teorie musí vysvětlit jak existenci rozdílů, tak nadvládu (domination). Zatímco jiné teorie vysvětlují mužskou nadvládu jako důsledek pohlavních rozdílů, sociální konstruktivismus vysvětluje rozdíly jako důsledek nadvlády,“ s. 118.

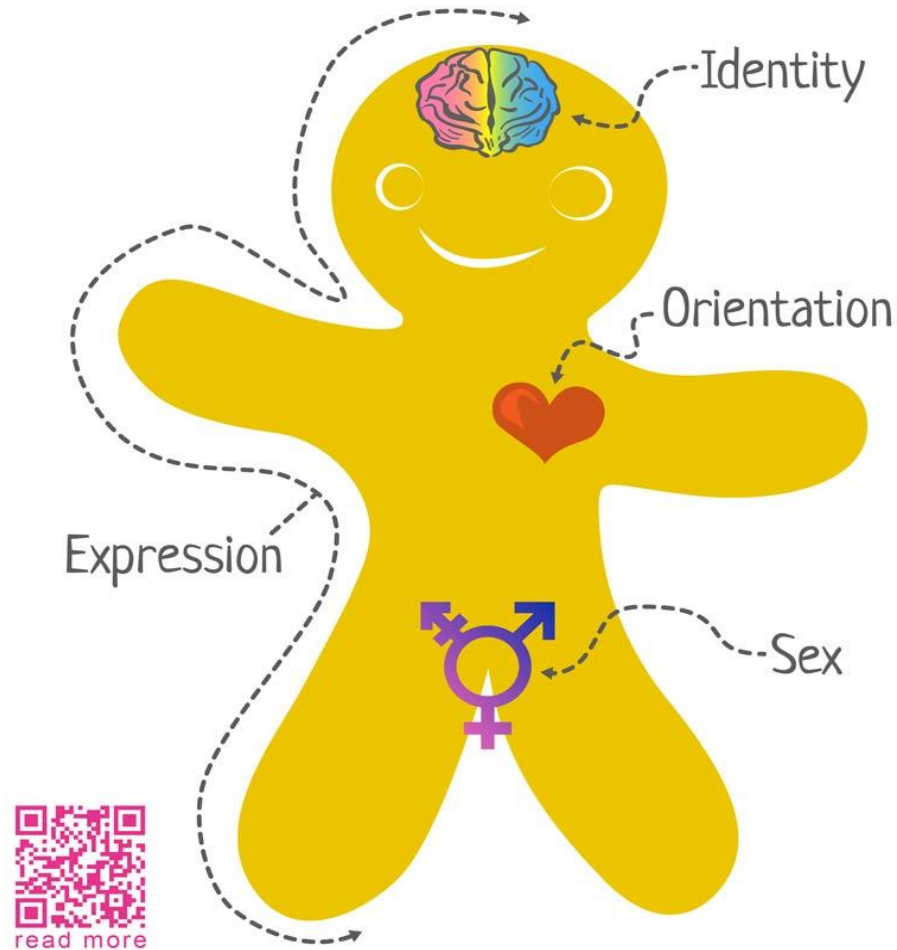

90. léta: Gender jako volba

Nejen gender, ale i pohlaví je relační mocenský konstrukt
Gender není binární, ale je to spektrum.

The Genderbread Person

by www.ItsPronouncedMetrosexual.com

Gender identity is how you, in your head, think about yourself. It's the chemistry that composes you (e.g., hormonal levels) and how you interpret what that means.

Gender expression is how you demonstrate your gender (based on traditional gender roles) through the ways you act, dress, behave, and interact.

Biological sex refers to the objectively measurable organs, hormones, and chromosomes. Female = vagina, ovaries, XX chromosomes; male = penis, testes, XY chromosomes; intersex = a combination of the two.

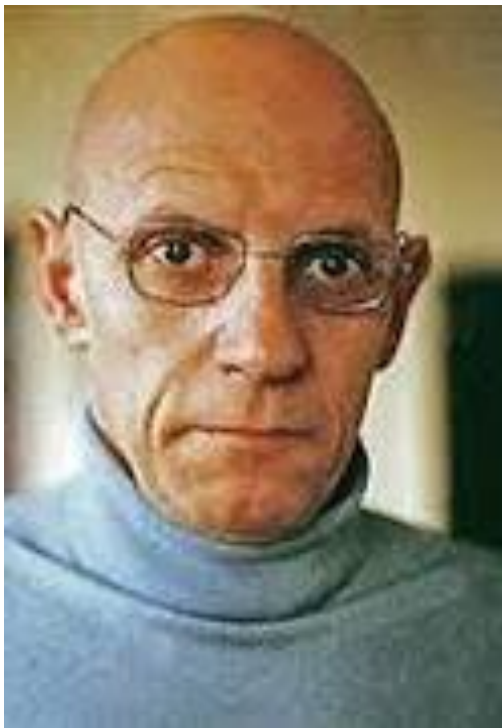
Sexual orientation is who you are physically, spiritually, and emotionally attracted to, based on their sex/gender in relation to your own.

Judith Butlerová (*1956)

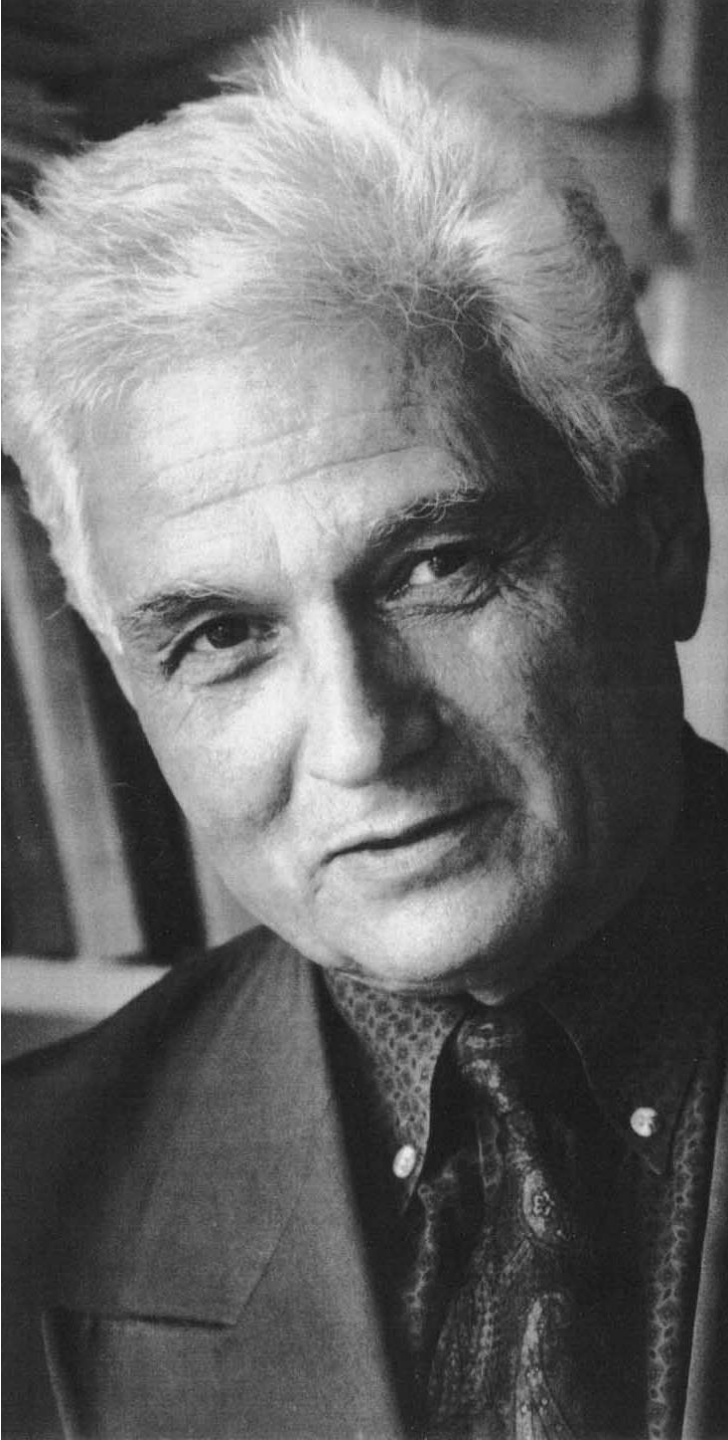

- *Gender Trouble* (1990) a *Bodies That Matter* (1993)

Michel Foucault (1926-1984)

- *Dějiny šílenství* 1961
- *Zrození kliniky* 1963
- *Archeologie vědění* 1969
- *Dohlížet a trestat* 1975
- *Dějiny sexuality* 1976-84

Jacques Derrida (1930-2004)

- 1967
- *O gramatologii*
- *Hlas a fenomén*
- *Písmo a rozdíl*

J. Derrida

- Citát z recenze Derridovy knihy *Marxova strašidla* (1993) ukazuje Derridův vztah k Marxovi, resp. inspiraci marxismem:

„Tváří v tvář novému světovému řádu po kolapsu Sovětského svazu a evropského komunismu a rozšířeným tvrzením, že Marx a marxismus jsou konečně mrtví, zaujímá Derrida silný postoj proti triumfalismu ekonomického a politického neo-liberalismu. Prezentuje sžíravou kritiku kapitalismu a nezlomně uvádí dekonstrukci jako dědice jistého Marxova ducha, volá po nové Internacionále... Derridova teoretická strategie je komplexní: argumentuje, že adekvátní kritika dnešního světa musí pozitivně přijmout Marxe, ale zároveň jej kritizovat v základech. Derrida se snaží přispět takové společenské kritice tím, že oddělí jistý "duch Marxe" od toho, co považuje za ontologizující a dogmatizující aspekty marxismu.“ Srov. M. Postone, Recenze knihy *Marxova strašidla* (angl. verze z r. 1994) „Deconstruction as Social Critique: Derrida on Marx and the New World Order“, *History and Theory*, sv. 37, č. 3, 1998, s. 370–387, citát ze s. 370.

M. Foucault

„Třebaže byl Foucault často kritický vůči marxismu, jeho vlastní přístup vykazuje zjevné paralely k marxismu z hlediska metodické formy, pojetí dějin a analýzy společenské struktury. Podobně jako v marxismu je u Foucaulta sociální praxe reprezentována jako pomíjivá a veškeré poznání a myšlenkové výtvořky jsou vztaženy ke společenským vztahům a moci. V tomto tvrdí, že všechny systémy a struktury jsou historicky relativní: struktury a systémy myšlení, teorie a pojmů, přičemž nepopírá materialismus fyzických nutností.“ Mark Olssen, „Foucault and Marxism: Rewriting the Theory of Historical Materialism“, *Policy Futures in Education*, sv. 2, č. 3–4, 2004, s. 454–482 (shrnutí). Autor si všímá i zásadních odlišností (odmítnutí hegelovského pojetí dějin a společnosti, odmítnutí esencí a teleologie, utopie ve vztahu k zákonitostem ekonomického vývoje či role proletariátu v dějinách). Foucault není pro globální revoluční změnu, ale spíše lokální rezistenci a změny pozvolné. Foucaultovo myšlení je v mnohém blízké Gramscimu, srov. A. Daldal, „Power and Ideology in Michael Foucault and Antonio Gramsci: A Comparative Analysis“, *Review of History and Political Science*, sv. 2, č. 2, 2014, s. 149–167.

Děkuji za pozornost!